

Kazimiera Krakowiak

Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Lublin

**Ramowy program indywidualnej rehabilitacji
mowy dziecka
z głęboko uszkodzonym słuchem
z zastosowaniem metody fonogestów**

Metoda fonogestów jest sposobem kształtowania mowy dzieci z uszkodzonym słuchem i kształcenia ich języka fonicznego¹. Polega ona na uzupełnianiu mówienia specjalnymi gestami wspomagającymi dokładne odczytywanie z ust i słyszenie dźwięków mowy. Jej istotą jest wzbogacanie wzrokowych i ruchowo-kinestetycznych wzorców sylab w celu ułatwienia precyzyjnej fonemowej percepcji i segmentacji potoku słów. Dokładna percepcja jest bowiem jedyną drogą do opanowania umiejętności rozumienia wypowiedzi słownych oraz umiejętności mówienia, czytania i pisania.

Stosowanie metody fonogestów jest szczególnie wskazane, w sytuacji, gdy uszkodzenie słuchu jest tak głębokie, że dobrze dobrana proteza i wychowanie słuchowe nie gwarantują wystarczających warunków do pełnego ukształtowania się funkcji słuchu mownego i rozwoju umiejętności mówienia. Metoda fonogestów może i powinna być stosowana tak, aby nie ograniczać rehabilitacji słuchu, ale aby ją intensyfikować i uzupełniać. Nie jest ona metodą zastępującą wychowanie słuchowe, lecz stanowi jego kontynuację i rozszerzenie, opiera się bowiem na zjawisku synergizmu zmysłów i polisensorycznej kompensacji funkcji językowych.

¹ Bibliografia podstawowej literatury przedmiotu znajduje się na s. 276 niniejszego artykułu.

Wstępnym warunkiem stosowania metody fonogestów jest doskonałe opanowanie techniki mówienia uzupełnianego fonogestami² przez osoby słyszące, chętne i przygotowane do systematycznego komunikowania się z dziećmi głuchymi i pomagania im w stopniowym poznawaniu języka. Tymi osobami mogą być słyszący rodzice, rodzeństwo, nauczyciele i wychowawcy, koledzy, którzy – dobrze rozumiejąc potrzeby komunikacyjne dziecka – chcą porozumiewać się z nim w sposób przystosowany do jego możliwości percepcyjnych i pozwalający na unikanie trudności i nieporozumień.

Stosowanie metody fonogestów wymaga modyfikacji tradycyjnego nastawienia środowiska wychowującego dzieci z uszkodzonym słuchem, które polega na skoncentrowaniu się na samej osobie „niepełnosprawnego” dziecka i oddziaływaniu na nią przede wszystkim w sposób usprawniający słyszenie, korygujący wady mowy i kompensujący braki wynikające z jej niedokształcenia. Metoda fonogestów dopełnia to nastawienie dążeniem do systematycznego i opartego na racjonalnej wiedzy o języku współdziałania z dzieckiem w celu przezwyciężenia jego trudności komunikacyjnych. Stosując fonogesty, rodzice i nauczyciele sami przystosowują się do potrzeb i możliwości percepcyjnych dziecka, modyfikując własny sposób mówienia do niego.

Stosowanie fonogestów wymaga więc zmiany tradycyjnego traktowania ludzi z ograniczoną percepcją słuchową jako „niepełnosprawnych”. Wymaga uznania ich za ludzi „sprawnych inaczej”, których przystosowanie się do życia w mówiącym społeczeństwie łączy się ze znacznym wysiłkiem i koniecznością pokonywania barier, ale wysiłek ten może i powinien być ponoszony wspólnie przez niesłyszących oraz ich słyszących przyjaciół, a zwłaszcza rodziców i nauczycieli. Najbliższe środowisko słyszące dziecka głuchego powinno przystosować się do jego trudności komunikacyjnych i razem z nim budować jego własny, osobisty język, który stopniowo stawałby się pełnym i coraz doskonalszym językiem narodowym, umożliwiającym zarówno komunikowanie się z innymi osobami, jak i zdobywanie oraz porządkowanie wiedzy o świecie w swoim ludzki – językowy sposób.

Cele zastosowania metody fonogestów są następujące:

a) przezwyciężenie społecznej izolacji dziecka z uszkodzonym słuchem spowodowanej barierą komunikacyjną, która oddziela je od najbliższego środowiska ludzi słyszących;

b) wyzwolenie wrodzonych zdolności dziecka do porozumiewania się z innymi ludźmi oraz do uczenia się języka dźwiękowego i do mówienia;

² Uniwersytecka Pracownia Logopedyczna – Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego UMCS w Lublinie (ul. Weteranów 18) organizuje kursy praktycznej nauki mówienia z fonogestami (informacje szczegółowe: tel. 37-54-15).

c) stworzenie warunków sprzyjających spontanicznej aktywności dziecka w nabywaniu umiejętności językowych w toku naturalnych czynności poznawczych i bezpośredniej komunikacji z osobami najbliższymi;

d) zapobieganie niepowodzeniom edukacyjnym i zaburzeniom psychicznym, które są częstym następstwem długotrwałych trudności w komunikowaniu się dziecka z najbliższym otoczeniem społecznym.

Metoda fonogestów powinna być stosowana – w miarę możliwości – przez cały zespół osób zajmujących się wychowaniem, rehabilitacją i kształceniem dziecka, ponieważ uczenie się języka przez dziecko najskuteczniej przebiega w środowisku macierzystym. Podlega ono tu ustawicznym oddziaływaniom językowym i może włączać się do współdziałania językowego z żywymi ludźmi. Zostaje – jak to często określają metaforycznie specjaliści – „zanurzone w języku”, a mówiąc inaczej: „włączone do sieci językowej komunikacji społecznej”. Rozwój mowy każdego człowieka jest bowiem rezultatem jego współdziałania komunikacyjnego z najbliższym środowiskiem społecznym i jest tym bardziej efektywny, im lepsze warunki harmonijnej i przyjaznej współpracy stwarza to środowisko i im lepiej wspomaga ono zdolności i wysiłek jednostki.

Środowisko macierzyste posługujące się językiem dźwiękowym uzupełnianym fonogestami może być stworzone przez zespół nauczycieli przy czynnej współpracy rodziców.

Szczególnie ważnym rezultatem stosowania fonogestów jest komfort psychiczny, dostępny rodzicom i nauczycielom w związku z możliwością prowadzenia z dzieckiem ustawicznej konwersacji w toku codziennej działalności, bez potrzeby sztucznego organizowania sytuacji komunikacyjnych i bez obawy o to, że dziecko odbiera tylko część znaków językowych i że nie potrafi przypisać im właściwych znaczeń. Jednakże trzeba pamiętać, że warunkiem takich osiągnięć dziecka jest poprawne, płynne, rytmiczne i częste mówienie do niego z fonogestami. Niewprawne używanie fonogestów przez osoby dorosłe, nadmierne spowalnianie tempa wypowiedzi, a zwłaszcza rozbijanie potoku mowy na sylaby lub inne części nie ułatwiają dziecku rozumienia i powodują jego podobną – wadliwą – wymowę.

Opanowanie techniki mówienia z fonogestami nie nastręcza większych trudności człowiekowi słyszącemu, który ma wystarczająco silną motywację, aby wytrwale i systematycznie ułatwiać porozumiewanie się z dzieckiem niesłyszącym. Metoda ta może zatem dobrze służyć zwłaszcza tam, gdzie słyszący rodzice i nauczyciele dążą do prawdziwej, pełnej integracji kulturalnej dzieci niesłyszących ze społecznością posługującą się dźwiękowym językiem narodowym i tam, gdzie nie jest znany pełny, kulturalny język migowy. Może być także sposobem poszerzania językowego doświadczenia dzieci z rodzin posługujących się biegle pełnowartościowym językiem migowym.

Chodzi przecież o to, aby przed dziećmi otwierać różne drogi rozwoju, a żadnych nie zamykać, o to, by wzbogacać sposoby komunikacji, a nie narzucać jedyne — według jednej doktryny lub indywidualnego upodobania.

Praca nad metodą fonogestów w Polsce osiągnęła stadium, w którym można już — bez obawy o jakiegokolwiek niepożądane skutki — rozpocząć jej powszechne stosowanie w rodzinach, poradniach i szkołach³.

Niniejszy program ramowy — krótki i sformułowany w sposób uogólniający cele i sposoby rehabilitacji — został opracowany z myślą o nauczycielach, którzy doskonale znając metodykę pracy surdopedagogicznej, mogą z łatwością włączyć metodę fonogestów do swojego warsztatu pracy. Jest on skróconą wersją szczegółowego logopedycznego programu rehabilitacji i kształcenia językowego dzieci z uszkodzonym słuchem z zastosowaniem metody fonogestów, który znajduje się w końcowej fazie przygotowania do druku.

A. OKRES PRZYGOTOWAWCZY

I. ROZWIJANIE KOMUNIKACJI PRZEDJĘZYKOWEJ I AKTYWNOŚCI POZNAWCZEJ DZIECKA

1. Rozwijanie umiejętności nawiązywania i utrzymywania kontaktu wzrokowego, ekspresji gestowo-mimicznej i rozumienia znaków gestowo-mimicznych, rozpoznawania stanów emocjonalnych oraz intencji wyrażanych w sposób gestowo-mimiczny.

2. Rozwijanie umiejętności współdziałania z innymi osobami w codziennych czynnościach i w zabawie, rozumienia i zachowywania reguł współdziałania, rozumienia celu i motywów działania oraz wspólnego przeżywania satysfakcji z wyniku.

3. Rozwijanie percepcji wzrokowej, ćwiczenia spostrzegawczości, analizy, syntezy i pamięci wzrokowej.

4. Stymulowanie aktywności ruchowej, ciekawości i polisensorycznego poznawania otaczającego świata.

5. Rozwijanie umiejętności gromadzenia spostrzeżeń i myślenia niejęzykowego; rozwijanie myślenia obrazowo-ruchowego; kształtowanie pojęć, rozwijanie umiejętności uogólniania i rozwiązywania różnorodnych zadań logicznych przy użyciu obrazków i symboli graficznych — wnioskowania, rozumowania przez analogię, przewidywania, sprawdzania.

³ Sprawozdanie prezentujące wyniki badań eksperymentalnych zob. K. K r a k o w i a k. *Metoda fonogestów jako sposób wspomagania komunikacji werbalnej*. „Biuletyn Audiofonologii” T. 4: 1992 nr 1 s. 45–58.

II. PRZYGOTOWANIE DO ODBIORU WYPOWIEDZI SŁOWNYCH

1. Wychowanie słuchowe (etap wstępny)

a) kształcenie świadomości dźwięku, kojarzenie dźwięku z jego źródłem i próby lokalizacji źródła, odróżnianie i rozpoznawanie dźwięków wydawanych przez różne przedmioty z otoczenia, rozpoznawanie sygnałów dźwiękowych;

b) kształcenie podstaw percepcji dźwięków mowy — próby odróżniania i rozpoznawania wykrzykników i wyrazów dźwiękonaśladowczych, próby odróżniania i rozpoznawania samogłosek, próby odróżniania i rozpoznawania całych krótkich wypowiedzi (pytań, poleceń i innych wypowiedzi umożliwiających jednoznaczną odpowiedź niejęzykową, np. wskazanie przedmiotu, o który pytamy, lub wykonanie polecenia);

c) wyrabianie nawyku kontroli działania i samodzielnej obsługi indywidualnych aparatów słuchowych.

2. Przygotowanie do odczytywania z ust

a) kierowanie uwagi na twarz osoby mówiącej;

b) wyrabianie nawyku „słuchania wszystkimi zmysłami” („słuchania całym ciałem”, „słuchania wizualnego”), tj. wsłuchiwanie się w głos rozmówcy i jednoczesnego wpatrywania się w jego twarz oraz zwracania uwagi na towarzyszące temu doznania wibracji i ruchu powietrza;

c) wzrokowo-słuchowe odróżnianie i rozpoznawanie wykrzykników i wyrazów dźwiękonaśladowczych;

d) odróżnianie i rozpoznawanie samogłosek;

e) odróżnianie i rozpoznawanie całych krótkich wypowiedzi (pytań, poleceń oraz innych wypowiedzi umożliwiających jednoznaczną odpowiedź niejęzykową, np. wskazanie przedmiotu, o który pytamy, lub wykonanie polecenia);

f) odróżnianie i rozpoznawanie sylab różniących się kilkoma uchwytnymi wzrokowo cechami fonologicznymi zawartych w nich głosek (np. pa — la, fa — ra, ma — mu);

g) próby odróżniania i rozpoznawania elementów fonicznych i językowych wymienionych w punktach: c-f z pomocą fonogestów.

3. Rozwijanie spostrzegawczości i koncentracji uwagi

a) wydłużanie i stabilizacja uwagi na jednym przedmiocie lub jednej czynności (np. zabawie);

b) odróżnianie i rozpoznawanie drobnych przedmiotów oraz ich części;

c) odróżnianie i rozpoznawanie wizerunków przedmiotów i osób oraz ich części;

d) odróżnianie i rozpoznawanie relacji przestrzennych między przedmiotami i osobami (w rzeczywistości i na ilustracjach);

e) odróżnianie i rozpoznawanie wizerunków i schematów twarzy wyrażających różne stany emocjonalne i przedstawiających różne układy widocznych narządów artykulacyjnych;

f) odróżnianie kolorów oraz ich odcieni;

g) ćwiczenia rozszerzające pole spostrzegania wzrokowego;

h) przygotowanie do korzystania z fonogestów — odróżnianie i rozpoznawanie układów dłoni i małych ruchów ręki; gimnastyka dłoni.

III. PRZYGOTOWANIE DO MÓWIENIA

1. Ćwiczenia oddechowe — wzmocnienie, wydłużanie i stabilizacja wydechu w zabawach.

2. Stymulowanie samoistnej aktywności głosowej i ćwiczenia fonacyjne — korekcja napięcia, wysokości i barwy głosu; przygotowanie do samokontroli głosu, opartej na wyczuwaniu rezonansu i wibracji narządów mowy oraz całego ciała.

3. Obserwacja motoryki narządów artykulacyjnych i — w razie potrzeby — jej usprawnianie: ćwiczenia warg, żuchwy, języka i podniebienia miękkiego. Wykorzystywanie codziennych czynności (np. jedzenia, picia) oraz zabaw do rozwijania sprawności narządów artykulacyjnych.

4. Stymulowanie gaworzenia i przygotowanie do koartykulacji — ćwiczenia integracji oraz dynamiki czynności narządów mowy — kształcenie umiejętności wymawiania sylab i różnicowania sylab wymawianych przez siebie (przygotowanie do samokontroli mówienia).

IV. KSZTAŁTOWANIE PODSTAW ZNAJOMOŚCI JĘZYKA

1. Kształcenie świadomości istnienia nazw („wszystko na świecie ma swoją nazwę”).

2. Kształcenie świadomości funkcji przedstawieniowej (symbolicznej) znaków językowych („słowo może zastąpić” przedmiot, osobę itp.).

3. Uświadamianie istnienia związków między słowami, a zwłaszcza istnienia wypowiedzi, tj. jednostek informacji, które należy rozumieć jako całość („słowa nie są osobnymi znakami, lecz łączą się z sobą, a ich połączenia mają znaczenie”).

V. KSZTAŁCENIE POSTAWY GOTOWOŚCI DO KOMUNIKOWANIA SIĘ I PODSTAW UMIEJĘTNOŚCI POROZUMIEWANIA SIĘ JĘZYKOWEGO

1. Stymulowanie samoistnej ekspresji głosowej i słownej dziecka — uświadamianie możliwości sygnalizowania i wyrażania głosem oraz słowami własnych odczuć, doznań i uczuć.

2. Kształcenie świadomości funkcji pragmatycznej znaków językowych — umożliwianie dziecku wielokrotnego doświadczania faktu, że inne osoby słyszą jego głos, rozumieją jego intencje i mogą zachowywać się zgodnie z tymi intencjami; że można kogoś przywołać, poprosić o coś, zażądać czegoś, zapytać o coś, powiadomić go o czymś itp.

3. Kształcenie świadomości związku aktów mówienia z towarzyszącą im sytuacją — uczenie rozumienia wypowiedzi przez rozumienie sytuacji, wyjaśnianie znaczeń wypowiedzi i poszczególnych słów przez demonstrację przedmiotów i czynności.

4. Przygotowanie do aktywnego i umiejętnego zachowywania się w sytuacjach dialogowych; stymulowanie zabaw tematycznych oraz innych zabaw wymagających wymiany myśli przy użyciu znaków.

5. Stymulowanie samodzielnych wypowiedzi dziecka (strzępkowych, jednowyrazowych i wielowyrazowych) — rozszyfrowywanie intencji i znaczenia spontanicznych wypowiedzi dziecka oraz powtarzanie ich w pełnej i prawidłowej formie.

B. OKRES KSZTAŁTOWANIA MOWY

I. KSZTAŁCENIE UMIEJĘTNOŚCI ODBIORU WYPOWIEDZI SŁOWNYCH

1. Wychowanie słuchowe

a) systematyczne kształcenie wrażliwości na bodźce akustyczne; kojarzenie dźwięków z ich źródłami; ćwiczenia w lokalizacji źródła dźwięku, odróżnianie i rozpoznawanie dźwięków wydawanych przez różne przedmioty z otoczenia oraz instrumenty muzyczne; rozpoznawanie dźwięków znaczących (np. symptomów zjawisk) i sygnałów dźwiękowych; odróżnianie i rozpoznawanie dźwięków różniących się czasem trwania, natężeniem i wysokością; odróżnianie głosów męskich, żeńskich i dziecięcych; próby rozpoznawania i odtwarzania przebiegów rytmiczno-melodycznych (instrumenty perkusyjne i proste instrumenty klawiszowe i dęte, wokaliza — różnicowanie czasu trwania, natężenia i wysokości głosu);

b) kształcenie percepcji dźwięków mowy — odróżnianie i rozpoznawanie wykrzykników i wyrazów dźwiękonaśladowczych; odróżnianie i rozpoznawanie samogłosek; odróżnianie i rozpoznawanie całych zdań oraz ich fragmen-

tów: fraz i poszczególnych wyrazów; systematyczne ćwiczenia słuchu fonematego;

c) utrwalanie nawyku kontroli działania i samodzielnej obsługi indywidualnych aparatów słuchowych.

2. Kształcenie wzrokowej percepcji wypowiedzi słownych

a) kierowanie uwagi na twarz osoby mówiącej (ułatwianie dziecku koncentracji uwagi na ruchach narządów mowy przez zachowywanie właściwej odległości, oświetlenia i wyrazności wymowy oraz przez stosowanie fonogestów);

b) wyrabianie nawyku „słuchania wszystkimi zmysłami” („słuchania całym ciałem”, „słuchania wizualnego”), tj. wsłuchiwanie się w głos rozmówcy i jednoczesnego wpatrywania się w jego twarz i w dłoń wykonującą fonogesty oraz zwracania uwagi na towarzyszące temu doznania wibracji i ruchu powietrza;

c) kształcenie umiejętności wzrokowo-słuchowego odróżniania i rozpoznawania wykrzykników oraz wyrazów dźwiękonaśladowczych wymawianych z fonogestami i bez fonogestów;

d) kształcenie umiejętności wzrokowo-słuchowego odróżniania i rozpoznawania samogłosek wymawianych z fonogestami i bez fonogestów;

e) kształcenie umiejętności odróżniania i rozpoznawania całych krótkich wypowiedzi (pytań, poleceń oraz innych wypowiedzi umożliwiających jednoznacznie odpowiedź niejęzykową, wskazanie przedmiotu, o który pytamy, lub wykonanie polecenia) – z fonogestami i bez fonogestów;

f) kształcenie umiejętności odróżniania i rozpoznawania sylab różniących się uchwytymi wzrokowo cechami fonologicznymi zawartych w nich głosek;

g) systematyczne kształcenie umiejętności odróżniania i rozpoznawania części fonogestowych i sylab w izolacji (ćwiczenia w zabawach stymulujących gaworzenie) oraz w wypowiedzeniach i wyrazach;

h) systematyczne przygotowywanie do czytania analityczno-syntetycznego przez kojarzenie części fonogestowych oraz zdań i wyrazów wymawianych z fonogestami z odpowiadającymi im napisami;

i) kształcenie umiejętności korzystania ze wskazówek zawartych w fonogestach.

II. KSZTAŁCENIE TECHNIKI MÓWIENIA

1. Ćwiczenia oddechowe – systematyczne wzmacnianie, wydłużanie i stabilizacja wydechu; samokontrola siły i stabilności wydechu; kształtowanie i systematyczne ćwiczenia oddychania piersiowo-przeponowego; próby wykorzystania podparcia przeponowego.

2. Ćwiczenia fonacyjne – korekcja napięcia, wysokości i barwy głosu; kształcenie samokontroli głosu opartej na wyczuwaniu rezonansu i wibracji narządów mowy oraz całego ciała. Kształtowanie umiejętności kierowania głosu „na maskę” i wzmacniania rezonansu w strefie kości czaszki oraz klatki piersiowej. Ćwiczenia fonacyjno-oddechowe – przedłużanie wokalizacji samogłosek. Przygotowanie do ćwiczeń prozodycznych – różnicowanie czasu, napięcia i wysokości głosu podczas wokalizacji; próby wokalizy.

3. Usprawnianie motoryki narządów artykulacyjnych (w razie potrzeby) – ćwiczenia warg, żuchwy, języka i podniebienia miękkiego. Wykorzystywanie codziennych czynności (jedzenia, picia itp.) oraz zabaw w rozwijaniu sprawności narządów artykulacyjnych. Gimnastyka narządów mowy – ćwiczenia przygotowujące do nauki artykulacji głosek.

4. Ćwiczenia koartykulacji – kształcenie umiejętności dynamicznego wymawiania sylab, tj. jednoczesnego wymawiania głosek w sylabach oraz rozpoznawania głosek w sylabach wypowiedzianych przez siebie (przygotowanie do samokontroli mówienia).

5. Ćwiczenia prozodyczne

a) płynne i rytmiczne łączenie sylab w zestroje akcentowe oraz stosowanie akcentu wyrazowego;

b) różnicowanie podstawowych wzorców prozodycznych języka polskiego: intonacji zdań oznajmujących, pytających i rozkazujących;

c) różnicowanie tempa mówienia i napięcia głosu – próby stosowania akcentu emocjonalnego i logicznego (wyodrębnianie i podkreślanie wybranych wyrazów).

6. Nauczanie artykulacji głosek, które nie występują w spontanicznej mowie dziecka, i korekcja artykulacji wadliwych.

III. NAUCZANIE JĘZYKA

1. Systematyczne kształcenie umiejętności kojarzenia nazw z ich desygna-tami oraz nazywania osób, przedmiotów i zjawisk z najbliższego otoczenia.

2. Systematyczne nauczanie budowania zdań pojedynczych, tj. łączenia podmiotów z orzeczeniami w intencji formułowania myśli (oznajmień, pytań i żądań). Próby łączenia zdań pojedynczych w ciągi zdań oraz tworzenia zdań złożonych.

3. Systematyczne kształcenie umiejętności słownego określania cech i właściwości oraz relacji między osobami, przedmiotami i zjawiskami. Łączenie wyrazów w związki składniowe.

4. Uświadamianie zmienności form wyrazów, zwracanie uwagi na końcówki fleksyjne; uświadamianie tożsamości semantycznej różnych form wyrazu („inna forma, ale ten sam wyraz”).

5. Uświadamianie istnienia wyrazów podstawowych i pochodnych oraz możliwości tworzenia nowych słów ze słów znanych; uświadamianie różnic znaczenia wyrazów pokrewnych („wyrazy podobne, ale ich znaczenie nie jest identyczne”); tworzenie wyrazów zdrobniałych; uświadamianie istnienia i roli formantów (przedrostków i przyrostków); zwracanie uwagi na aspekt czasowników – odróżnianie czynności dokonanych i niedokonanych.

6. Systematyczne nauczanie rozumienia i stosowania słownictwa atematycznego, a zwłaszcza wyrazów, które sprawiają szczególne trudności ludziom z uszkodzonym słuchem, a mianowicie zaimków, przymków i spójników.

7. Uświadamianie możliwości wyrażania tej samej treści w postaci różnych konstrukcji zdaniowych – ułatwianie dziecku odkrycia kreatywności języka, możliwości świadomego i swobodnego operowania jego jednostkami; uświadamianie możliwości zmian szyku wyrazów w zdaniu.

IV. KSZTAŁCENIE UMIEJĘTNOŚCI POROZUMIEWANIA SIĘ JĘZYKOWEGO

1. Rozwijanie sprawności pragmatycznej

a) uświadamianie skuteczności aktów mowy – systematyczne zwracanie uwagi na bezpośrednie reakcje i późniejsze zachowania odbiorców wypowiedzi dziecka;

b) umożliwianie dziecku częstego doświadczania satysfakcji z osiągnięcia – nawet najmniejszych – umiejętności językowych; organizowanie sytuacji sprzyjających spontanicznej aktywności słownej dziecka, ustawiczna troska o skuteczność wszelkich jego prób mówienia, rozszyfrowywanie intencji dziecka i dopełnianie treści oraz formy jego „telegraficznych”, agramatycznych i dysgramatycznych wypowiedzi, systematyczne podawanie wzorów wypowiedzi odpowiednich do intencji dziecka;

c) uwrażliwianie na potrzebę precyzyjnego ustalania treści używanych słów i zdań; uświadamianie zależności między poprawnym i ścisłym ustaleniem znaczeń a skutecznością aktów mowy;

d) uświadamianie zależności między skutecznością aktów mowy a starannością mówienia i precyzją stosowania fonogestów;

e) kształtowanie postawy sprzyjającej przezwyciężaniu skutków nieporozumień wynikających z trudności odbioru, wad wymowy oraz błędów gramatycznych – nie stresujące korygowanie oraz uczenie umiejętności poprawiania własnych błędów i wytrwałego poszukiwania poprawnych form językowych.

2. Rozwijanie sprawności sytuacyjnej

a) systematyczne kształcenie umiejętności rozumienia intencji osoby mówiącej i znaczenia całych wypowiedzi oraz poszczególnych zdań i słów przez

rozpoznawanie ich związku z sytuacją towarzyszącą rozmowie, z wykonywanymi jednocześnie czynnościami, używanymi i demonstrowanymi przedmiotami itp.;

b) nauczanie rozumienia i używania słownictwa tematycznego przydatnego w konkretnych, zwłaszcza typowych i częstych sytuacjach komunikacyjnych; systematyczne utrwalanie w pamięci słownictwa tematycznego;

c) nauczanie zachowań językowych w typowych sytuacjach komunikacyjnych przez organizowanie sytuacji naturalnych oraz przez ich wielokrotne powtarzanie i inscenizowanie w zabawach tematycznych i w grach dydaktycznych;

d) kształcenie umiejętności prowadzenia dialogu – uświadamianie różnicy między rolą słuchacza i osoby mówiącej; kształtowanie postaw sprzyjających efektywnemu i satysfakcjonującemu prowadzeniu rozmów (koncentracja uwagi na przekazywanej treści i współdziałanie w doborze środków językowych oraz sposobu przekazu).

3. Rozwijanie sprawności społecznej

a) uczenie rytualnych zachowań językowych (nawiązywania kontaktu i rozpoczynania rozmowy, powitania, przedstawiania się, prośby i podziękowania, przepraszania itp.);

b) uczenie podstawowych zwrotów językowych stosowanych w rozmowach z osobami dorosłymi (nauczycielami, rodzicami) i z rówieśnikami (kolegami, rodzeństwem); uwrażliwianie na potrzebę innego zwracania się do osób starszych i do kolegów;

c) uświadamianie istnienia różnych form językowych przyjętych w komunikowaniu się z różnymi ludźmi; dbałość o to, aby ustrzec dziecko z uszkodzonym słuchem przed konsekwencjami drastycznie niestosownych zachowań językowych, co jest częstym powodem ośmieszenia i wycofywania się z kontaktów językowych.

V. ROZWIJANIE MYŚLENIA SŁOWNO-POJĘCIOWEGO I ŚWIADOMOŚCI JĘZYKOWEJ

1. Kształtowanie pojęć logicznych i łączenie ich ze słowami – uświadamianie treści i zakresu znaczeniowego słów; zapobieganie przypisywania słowom znaczenia nadmiernie zawężonego lub rozszerzonego; uświadamianie różnicy między znaczeniem konkretnym i abstrakcyjnym słów.

2. Uświadamianie barwy emocjonalnej wyrazów, wyrażeń i zwrotów oraz ich wartości ekspresyjno-impresyjnej – uwrażliwianie na treść uczuciową wypowiedzi oraz na możliwość realizacji podstawowych potrzeb psychicznych i społecznych z pomocą środków językowych. Uczenie odróżniania i rozpoznawania wyrazów o negatywnym i pozytywnym zabarwieniu emocjo-

nalnym; dbałość o unikanie słów i wyrażeń drastycznie „nieprzyzwoitych”, „prymitywnych”, uwłaczających godności rozmówcy, których nieświadome używanie bardzo często bywa przyczyną nieporozumień i przykrości, obniżających motywację dzieci niesłyszących do mówienia.

3. Uświadamianie istnienia zjawiska antonimii — ćwiczenia słownikowe z zastosowaniem wyrazów o znaczeniu przeciwnym.

4. Uświadamianie istnienia zjawiska homonimii — ćwiczenia słownikowe z wyrazami o identycznym brzmieniu, a innym znaczeniu.

5. Uświadamianie istnienia zjawiska synonimii i możliwości nazywania tych samych osób, przedmiotów, zjawisk, cech i czynności różnymi wyrazami. Uczenie zastępowania wyrazów ich synonimami; uwrażliwianie na wartość znaczeniową i emocjonalną wyrazów bliskoznacznych.

6. Rozwiązywanie różnorodnych problemów i zadań logicznych (formułowanych w sposób niejęzykowy, językowo-niejęzykowy i językowy) — ułatwianie dziecku stopniowego odkrywania i uświadomienia sobie, że język nie tylko umożliwia komunikację z innymi ludźmi, ale również ułatwia poznawanie otaczającego świata i porządkowanie wiedzy o rzeczywistości. Systematyczne nauczanie wyrazów, wyrażeń i zwrotów językowych służących do logicznego formułowania uogólnień, pytań, wniosków itd.

7. Rozwijanie zaciekania językiem, umożliwianie i ułatwianie dziecku swobodnego pytania o nazwy, znaczenia, właściwe słowa i formy — uznanie dla wysiłku koniecznego dziecku z uszkodzonym słuchem do nauczania się języka fonicznego; uznanie jego prawa do spontanicznej twórczości językowej i wynikających z niej błędnych innowacji językowych (dysgramatyzmów) oraz do używania „neologizmów dziecięcych” (własnych innowacji słowo-twórczych) i do wadliwej wymowy spowodowanej ograniczeniami samokontroli.

VI. PODSTAWOWE ZASADY REHABILITACJI MOWY DZIECKA Z USZKODZONYM SŁUCHEM

1. Zasada zapewnienia dziecku poczucia bezpieczeństwa i swobody spontanicznego działania.

2. Zasada życzliwego rozumienia intencji dziecka.

3. Zasada przystosowania sposobu komunikacji i metod pracy logopedycznej do indywidualnych możliwości percepcyjnych dziecka.

4. Zasada zaciekania dziecka oraz współdziałania w jego czynnościach poznawczych i w zabawach.

5. Zasada częstości i systematyczności kontaktu.

6. Zasada prawa dziecka do niedoskonałości i błędów.

7. Zasada prawa dziecka do wyboru dogodnych dla niego środków przekazu.

8. Zasada stałej obserwacji rozwoju dziecka i pogłębiania diagnozy w celu weryfikacji programu i metod rehabilitacji.

VII. ZASADY STOSOWANIA FONOGESTÓW

1. Zasada tworzenia macierzystego środowiska językowego, tj. organizowania wspólnoty osób mówiących z fonogestami w sposób ułatwiający dzieciom niesłyszącym odbiór wypowiedzi słownych i umożliwiający im uczestnictwo w porozumiewaniu się językowym całej wspólnoty.

2. Zasada troski o dobre warunki odbioru, tj. umożliwiania dziecku jak najlepszego słyszenia dźwięków mowy i dokładnej obserwacji ruchów artykulacyjnych osoby mówiącej oraz towarzyszących jej mówieniu ruchów ręki (fonogestów).

3. Zasada polisensorycznej percepcji znaków językowych, tj. umożliwiania dziecku łączenia i kojarzenia wszystkich aspektów zmysłowej postaci wypowiedzi i czynności ich wytwarzania: aspektu akustyczno-audytywnego, ruchowo-wizualnego, ruchowo-kinestetycznego, graficzno-wizualnego, graficzno-ruchowo-kinestetycznego.

4. Zasada prymarności rozumienia wypowiedzi w naturalnych sytuacjach komunikacyjnych i przechodzenia od rozumienia całościowego do rozumienia analityczno-syntetycznego, tj. od rozumienia wypowiedzi (zdań) do rozumienia ich składników, a następnie od rozumienia składników do rozumienia zdań i całych wypowiedzi.

5. Zasada umożliwiania dziecku dokładnego poznania pełnego podsystemu fonologicznego języka na podstawie wystarczająco bogatego naturalnego materiału językowego (dobrany materiał leksykalno-gramatyczny powinien zawierać nie tylko wszystkie podstawowe głoski, lecz również wszystkie możliwe ich połączenia w potoku mowy).

6. Zasada stymulacji potrzeby mówienia i aktywizacji zdolności samodzielnego i twórczego posługiwania się językiem. Zasadę tę realizuje się przez szczególną troskę o to, aby dziecko dostrzegało, że każda jego próba mówienia jest przyjmowana z zainteresowaniem i że jego intencje są rozumiane.

7. Zasada integracji nauczania pięciu podstawowych umiejętności językowych, a mianowicie: odbioru, rozumienia, mówienia, czytania i pisanie, z zachowaniem naturalnego łańcucha ich wzajemnej zależności i kolejności rozwoju.

8. Zasada kształcenia umiejętności rozczłonkowania i scalania konstrukcji językowych potoku mowy (odkrywania jednostek i związków na wszystkich poziomach struktury wypowiedzi).

9. Zasada zachowania i kształcenia czynników prozodycznych wypowiedzi — a) językowych czynników prozodycznych: akcentu i intonacji oraz b) czynników ekspresji głosowej: modulacji siły i wysokości, zmian tempa mówienia i stosowania pauz.

10. Zasada systematycznej i nie stresującej korekcji głosu i artykulacji oraz rozumienia i budowania zdań.

11. Zasada systematyczności pracy rehabilitacyjnej.

BIBLIOGRAFIA

- Galkowski T., 1989: *Ekologiczne podejście do rehabilitacji dzieci z wadą słuchu*. „Biuletyn Audiofonologii” T. I nr 1 s. 7-12.
- Galkowski T., Kaiser-Grodecka I., Smoleńska J., 1988: *Psychologia dziecka głuchego*. Wyd. 2, Warszawa.
- Hoffmann B., 1987: *Surdopedagogika. Zarys problematyki*, Warszawa.
- Kaczmarek B. L. J., 1986: *Wzrokowa percepcja wypowiedzi słownych*, Lublin.
- Krakowiak K., 1986: *Fonogesty. Gesty wspomagające odczytywanie wypowiedzi z ust. Poradnik dla logopedów, nauczycieli i rodziców dzieci niesłyszących*, Lublin.
- Krakowiak K., 1987: *Czy fonogesty umożliwią dzieciom niesłyszącym pełny rozwój językowy?* „Szkoła Specjalna” nr 1 s. 44-50.
- Krakowiak K., 1987: *Fonogesty. Gesty jako metoda komunikowania się z dziećmi niesłyszącymi*. W: *Nowatorstwo pedagogiczne. Materiały sesji postępu pedagogicznego Lubelszczyzny*. Wstęp i red. J. Maślanka, Warszawa s. 62-64 (przedruk: „Oświata i Wychowanie” 1988 nr 16 (662) s. 14).
- Krakowiak K., 1987: *Program kursu specjalnego z zakresu metodyki kształtowania mowy dzieci niesłyszących z zastosowaniem fonogestów i aparatury słuchowej*, Warszawa.
- Krakowiak K., 1988: *Metoda uzupełniania mowy fonogestami w rewalidacji dzieci niesłyszących*. W: *Współczesne tendencje i innowacyjne rozwiązania w pedagogice specjalnej. Międzynarodowa Konferencja w Gdańsku, 10-13 czerwca 1986. Wybór materiałów*. Red. M. Balcerek, M. Marek-Ruka, Warszawa s. 257-261.
- Krakowiak K., 1988: *Praktyczna nauka fonogestów. Materiały pomocnicze dla logopedów, nauczycieli i rodziców dzieci niesłyszących*, Lublin.
- Krakowiak K., 1989: *Fonogesty – polska adaptacja cued speech*. „Biuletyn Audiofonologii” T. I nr 1 s. 27-35.
- Krakowiak K. (red.), 1990: *Praca z dziećmi z uszkodzonym słuchem. Z doświadczeń nauczycieli*, Lublin.
- Krakowiak K., 1990: *Metodyczne podstawy stosowania fonogestów*. Tamże s. 21-37.
- Krakowiak K., 1991: *Mówimy z fonogestami. Ćwiczenia dla dorosłych i dla dzieci*. „Biuletyn Audiofonologii” T. II nr 1-4 s. 101-142.
- Périer O., 1992: *Dziecko z uszkodzonym narządem słuchu. Aspekty medyczne, wychowawcze, socjologiczne i psychologiczne*. Tł. T. Galkowski, Warszawa.
- Szczepankowski B., 1988: *Podstawy języka migowego. Podręcznik dla nauczycieli*, Warszawa.